

Rácz József–Hoyer Mária

Fiatalkori devianciák és kortárs csoportok

Etnográfiai vizsgálat a Jereván-lakótelepen*

A deviáns viselkedésformák, közelebből a bűnözés, az alkoholfogyasztás és a droghasználat fokozódása egyre komolyabb társadalmi problémát jelent Magyarországon. Vizsgálatunk célja annak feltérképezése volt, hogy ezek a makrotársadalmi jelenségek mikroszinten, egy lakókörnyezeti kontextusban hogyan jelentkeznek, illetve milyen összefüggést mutatnak a fiatalok társas kapcsolataival.¹

A kutatás előzményének tekinthető mind a megcélzott populáció, mind pedig a vizsgálati módszer tekintetében a szerzők egyike által az 1980-as évek első felében, marginális ifjúsági szubkultúrák tagjai körében végzett vizsgálat (Rácz, 1989, 1990).

A vizsgálat helyszínéként olyan lakótelepet választottunk, ahol az ifjúsági problémák – beleértve a devianciákat is – halmozódást mutatnak.

A lakótelep ökológiai egységként kezelhető, tehát a terepkutatás számára jól megközelíthető. A konkrétan kiválasztott lakótelep mellett az szólt, hogy olyan „kapuőrrel” találkoztunk, aki a kutatási terephez való hozzáférést megkönnyítette számunkra (lásd később).

Az etnográfiai vizsgálat a résztvevő megfigyelés alkalmazását jelentette a lakótelep tizenéves fiataljai deviáns magatartásformáinak és társas kapcsolatainak (elsősorban kortárs kapcsolatainak) tanulmányozása céljából.

A terepkutatás módszertana

A helyszín

A Jereván-lakótelep Budapest egyik külső kerületében található. A – főként családirházas beépítésű – kerület lakossága 103 ezer fő, ebből a Jereván-lakótelepen 20 500 fő él. A vizsgálat sorozat keretében a lakótelepen élő 14–20 éves fiatalokkal foglalkoztunk. A 14–18 éves korosztályból 1500 személy él a lakótelepen (a fiatal felnőtt korosztályra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok).

* Az elnevezés fantáziánév.

A lakótelep 1978–80 között népesült be, a főváros nyomornegyedeit ekkor szüntették meg, és a – többnyire – nagycsaládokat idetelepítették. A lakások 60 százaléka tanácsi lakás volt. A családok legnagyobb része sokgyermekes. Ők kapták meg az itt épített, viszonylag nagyméretű (60–70 m²) összkomfortos lakásokat.

A Jereván-lakótelep helyén korábban egy nem túl jó hírű, munkás-lakónegyed állt, amelyet a lakótelep építése miatt lebontottak.

A lakótelep egy főútból és három keresztutcából áll. Kizárólag tízemeletes panelházak találhatók benne. A önkormányzati (volt tanácsi) és az örökklakások között nagyok a különbségek, de nagyok az egyes önkormányzati lakótelepi szektorok között is: néhol a lépcsőházat nem lehet zárni, kitortek az ablakok, nincs világítás, a falakat összefirkálták, a vakolat lehullott, mindenütt piszok van. Másutt zártak a lépcsőházak, és néhány helyen még virágot is ültettek, az ablakokat rendszeresen tisztítják.

A lakótelepet részben kertvárosi környék, részben pedig szintén lakótelep veszi körül, ennek házai azonban legfeljebb négyemeletesek. A Jereván-lakótelep a környezetétől tehát építészetileg is jól elkülönül.

A tízemeletes házak földszintjén az utóbbi években sok kis üzlet jelent meg, többségük élelmiszer-kereskedelemmel és alkohol-árusítással foglalkozik.

A lakótelepek sivárságát sokan bemutatták már. Ezt a jelenséget azonban érdemes közelebből szemügyre vennünk, mert ez a sivárság és a Jereván-lakótelepre is jellemző lepusztultság egyfajta üzenetet hordoz.

A következőkben ennek érzékeltetésére György Péter (*György és ifj. Durkó: Utánzatok városa – Budapest, 1993*) néhány megfogalmazását idézzük:

A lakótelep „az átlátható és üres terek egyszerű, monoton ritmusának terepe – amelyben talán a mindent átható transzparencia a legriasztóbb” (51–52. o.). A lakótelepen lakókra jellemző, hogy „nem ők vigyázzák saját életterületüket, hanem őket vigyázza az állam: többek között, roppant hatásos módon, a lakótelep térszerkezete által. A lakótelep a szocializmus melting pot (olvasztótégely – R. J.–H. M.) vágyának terepe” (53. o.). A lakótelepeken szinte teljesen eltűnik a magántér, a lakók nem kerülnek személyes viszonyba az általuk használt térrel. A lakótelepek viszonylag új házai máris lerobbantak. „Új és máris szétvert környezetben élni sajátságos kulturális identitást teremt, a tradíciók deviáns elsajátítását, amely mélységesen demoralizáló.” (75. o.)

A lakótelep lakói, „akik nem az ellenőrzés alanyai, hanem tárgyai csupán, soha nem élhetik át külső környezetük otthonosságát, a hazatérés alapvető fontosságú élményét. Nem találkoznak az 'én utcám', a 'mi udvarunk' élményével, a privát szférához vezető út tradicionális grádicisaival. A lakótelepen a lakásajtó a semmibe nyílik, az egyes lakások mint kabinok lebegnek az űrben.” (77. o.)

Résztevő megfigyelés

A vizsgálat 1993 szeptemberétől 1994 márciusáig tartott egy nyolc fős munkacsoport részvételével, melynek tagjai többnyire főiskolások voltak. Ők a kutatásban résztvevő megfigyelőként tevékenykedtek.²

A megfigyelés napi rendszerességgel történt (beleértve a hétvégeket is). A megfigyelők párosával keresték fel a lakótelepet a délutáni és esti órákban. Pénteken és szombaton a megfigyelési időszak a hajnali órákban ért véget.

A résztvevő megfigyelők napi tapasztalataikat jegyzőkönyvben rögzítették. A későbbiekben ezekből a jegyzőkönyvekből mutatunk be részleteket. A kutatás végén 23 interjú is készült. Az interjúk a családi és kortárs kapcsolatokat, valamint a deviáns viselkedésformákat járták körül.

Munkánk során, beleértve a kapcsolatfelvételt is, soha nem titkoltuk, hogy kutatásról van szó, s hogy ennek résztvevői kutatók.

Az etnográfiai vizsgálat során a résztvevő megfigyelőnek egyszerre kell a vizsgált csoportba bekerülni, belátást nyerni, és ugyanakkor külső pozícióját is megőrizni. Ez a „kint is vagyok, bent is vagyok” helyzet a marginalitás fogalmával írható le. Másképpen: a megfigyelőnek a csoport által elfogadott, de inkompetens, marginális csoporttaggá kell válnia (*Hammersley és Atkinson, 1983*).

A résztvevő megfigyelés természetes határa a törvénysértés, ahová a megfigyelő nem követheti a vizsgált csoportot. Esetünkben ez elsősorban a drogozásra, a verekedésekre és a lopásokra vonatkozott, melyekre a fiatalok többször „csábították” a megfigyelőket.

Tapasztalatok

Napi tevékenységek

A szakmunkásképző iskolába járó fiatalok délelőtt iskolában voltak, majd délután 4–5 órától kezdtek gyülekezni a lakótelep egyik játszóterén. A „csúcsidőszak” 18–20 óra között volt, ilyenkor voltak a legtöbben a találkozóhelyen. Néha, főleg télen a nagy hideg miatt kisebb csoportokra oszlottak, és egyes lépcsőházakba vonultak a fiatalok. A csoportosulás fiatalabb tagjainak 21–22 óra között haza kellett menniük, így ez idő tájt a létszám csökkent. Az együttlét ideje attól is függött, hogy sikerült-e pénzt szerezniük, és azon alkoholt venni. Ha igen, az együttlét az éjszakába nyúlt.

Az iskolába járó fiatalok jelentős része sokat hiányzott (néha több napot, hetet is egybefüggően). Ilyenkor délelőtt aludtak, és az esti együttlét meghosszabbodott.

A hétvége (péntek és szombat) a lakótelepről való eljárás ideje volt. Ilyenkor 18–20 óra között gyülekeztek, majd rock-koncertre mentek, vagy pedig törzshelyüket keresték fel, az egyik belvárosi heavy metal rock klubot. Itt hajnalig maradtak.

A vasárnap a pihenés ideje volt, ilyenkor este is csak kevesen találkoztak a játszóterén.

A hétvége

A hétvége fő programja a rock-koncert vagy a rock-diszkó.

Itt a tánc az este egyik legfontosabb tevékenysége, amelyben szinte kizárólag fiúk vesznek részt. A tánc lényege – ahogyan a résztvevő megfigyelők látták – a következő.

Ha a rock-diszkóban a fiatalok kedvenc punk vagy rap száma szólal meg, azonnal benyomul a táncra kijelölt helyre egy tíz–tizenöt–húsz fiúból álló csoport, és teljesen kiszorítja az ott táncolókat. A helyszín olyanná válik, mint egy körülkerített aréna vagy ring. Ha ennek a zenei blokknak vége van, ugyanúgy kiszorítják őket mások – például a rockerek, akik az előbbi csoporttól eltérően, fejüket és hosszú hajukat sajátosan rázva táncolnak.

Az egyik résztvevő megfigyelő így számolt be a táncolással kapcsolatos élményeiről: „A fiúk ugrálása, mozgása kis túlzással a brazil őserdők bennszülötteinek táncára emlékeztet. Elkülönül az aréna a pihenőrésztől. A fiúk csak punk zenére táncolnak. Ugráló, kaparó mozgások, közben ki-kinéznek felénk. Körben helyezkednek el. Szinte csak ők táncolnak erre a zenére. Aztán pihenés.” (09. 18.)

Alkohol- és drogfogyasztás

A vizsgált játszóteres csoport életében az alkoholfogyasztás mindennapos.

A 122 jegyzőkönyvben 75 esetben (61 százalék) fordul elő az alkoholfogyasztás, azaz a vizsgálat 122 napjából 75 napon. Részség 39 esetben (=39 napon, 32 százalék) fordul elő. Ha a fiatalok éppen nem isznak vagy nem részegek, akkor az alkoholfogyasztás és a részség mint beszédtéma is megjelenik.

A drogfogyasztást ritkábban említik. A drogozás 22 esetben beszédtéma, illetve a 122 jegyzőkönyv közül 40 esetben (=40 napon) említik magát a drogozás tényét. Dominál a ragasztózás és a marihuána.

A drogozás néha rejtőzködő, sokszor azonban a többiek jelenlétében folyik.

Egy résztvevő megfigyelő jegyezte fel: „Általában többen, nyitott térben csinálják (a ragasztózást). Kezdetben 15–17-en is szívtak. Most viszonylag rendszeresen kb. tizen. Az élményekről gátlástalanul beszéltek. Ha akarnának, mindent be tudnának szerezni – mondja H. (hasist a Z. térről, illetve üzleteltek már vele) –, de a fő jellemző a Palmatex és a csavarlazító. Amikor van, akkor szívnak.” (09. 25.)

Megfigyelhető, hogy a drogok között presztízsrangsor alakul ki. A ragasztó a sor legalján helyezkedik el. Ezt az is mutatja, hogy az egyik csoportosulás tagjai úgy tartják, hogy általában a cigányok ragasztóznak. „Bádszó szerint főleg a cigányok ragasztóznak, 'attól ilyen büdösek', a Cs. utcaiak inkább LSD-t, kokaint, hasist szívnak.” (09. 30.)

Itt azonban előítéletes sztereotípiák működéséről van szó, hiszen a ragasztózás valójában nem (csak) a cigányoknál fordul elő, hanem a Jereván-lakótelep más csoportjainál is.

Az alkoholfogyasztás és a droghasználat a csoportszolidaritást erősíti, illetve alcsoportok kialakulásához vezet. Mindkettőben a közös tevékenység, a közös élmények és az élmények későbbi elmesélése (sztorizás) alakítja ki a társas kapcsolatokat.

„A kalandok egyfajta összetartást is jelentenek (aki nem vett részt, azt informálják). Érezzük az alcsoportokat. Életkor és tevékenység szerint is. Taxi is, Zsolt is, Cücü is más kategória. A szívók szintén. Ez utóbbiak utalásszerű kommunikációja (mielőtt elmennék) feltűnő. Drogkészítésben tájékozottak, bár eleinte tagadták. (Pl. Taki: 'Á, az nincs!') B., Cagi, Hínár és még egy kopasz fiú biztosan ragasztóznak. Talán Palmatex. Külsőleg is eltérők. Az idősebbek: kecskeszakáll, rövid haj, orrtű, fülbevaló, punkszerűek. Azt gondoljuk, ők szívnak. A többiek változatos öltözetűek. Zsolt nagyon divatos (Reebok cipő, Lee farmer, kockás ing, sapka).” (09. 18.)

Csoportos erőszak

A játszóteres csoportosulás életében az erőszaknak kiemelkedő szerepe van. A következő interjúrészlet ezt illusztrálja:

„– Az elmúlt egy évben hányszor volt ilyesmi (verekedés)?

– Elég sokszor. Egyszer elejtettek ellenem egy vádat. Csináltam balhékat: garázdaság, súlyos testi sértés, könnyű testi sértés, maradandó testi sértés, amit viszont nem tudnak rám bizonyítani, mert nem kaptak el.

– És hányszor volt ilyen az elmúlt évben? Mondjuk, havonta?

– Havonta? Minden hétvégén.

– Mik voltak ezek?

– Meccsről jöttünk haza vidékről, vagy itt, Pesten meccsről jöttünk hazafelé, és a másik szurkolótáborral összeverekedtünk. A várost szétvertük. Aki velünk szembe jött az utcán, megvertük. Nálunk az egy minden 'hétség' dolog, hogy valakit vagy valamit szétverünk.”

A verekedések célcsoportjait nehéz meghatározni, szerepelnek köztük csövesek, skinheadek, cigányok. Lényegében minden olyan fiatalos csoport érintett, amely nem a Jereván-lakótelephez tartozik. A különbözőség és másság a velük szembeni területvédelemben, illetve agresszióban nyilvánult meg a legélesebben.

A lakótelepen belüli csoportos erőszak ritkább, és azt nem is tartják „igazi” verekedésnek, csak amolyan „nézeteltérésnek”.

A verekedések akciói (azaz amikor megtervezett csoportos erőszakos cselekményről van szó) többnyire sajátos lefolyásúak: fantáziálás-tervezés egy-két napon át, készülődés (felfegyverkezés, a csoporttagok összeszedése), az akció, a visszatérés (vesztesen vagy győztesen), majd a verekedés sztóriájának előadása több napon keresztül. Ezeknek az akcióknak sokszor van vezetője, aki egyébként nem vezetője a csoportnak (más helyzetekben nincs is ilyen), sőt, még csak nem is magasabb presztízsű csoporttag.

A verekedéssel járó akciók örvényszerű lefolyást mutatnak, melybe egyre többen, egyre mélyebben involválódva kapcsolódnak be.

Vannak spontán kezdődő verekedések, amikor egy másik csoport tagjai megtámadják a fiatalokat.

„Óriási mozgás. Moby Dick-re (koncert) lejmolni, bunyózni készülnek. A beszélgetések magas érzelmi hőfokon, erős indulati töltéssel zajlanak. Ki mit hoz: baseball ütő, háromeres kábel, biciklilánc, vasrúd. Hazamennek és vissza, de megállapíthatatlan, valóban van-e náluk valami...”

A csöveseket a villamoson akarják elkapni. A hogyanra rengeteg ötlet... Egyszer csak felállunk és megyünk. Ez is félelmetes. Ez a nyomulás. Rengetegen vagyunk. Lányok is... Emelkedik a feszültség. C., M., Sz. megrugdálnak néhány csövest. Keresik őket.” (09. 25.)

A csoportos erőszak törvénye szerint az akciót a másik csoport részéről bosszú követi. Akció és bosszú kibogozhatatlan láncolatot alkot. A fiatalok így állandóan az agresszor-áldozat szerep között billegnek. Ha a másik csoport tagjai nem is ismerik fel őket, öltözködésük vagy az, hogy nem a saját területükön vannak, elég ürügy lehet a verekedés kiprovokálásához. De egy általuk kezdeményezett verekedésnél sem lehet tudni a végeredményt, lehet, hogy „áldozatként” kerülnek ki belőle.

Az agresszor/áldozat szerepeket egészíti ki a rendőrséggel folytatott viaskodás, amikor a fiatalok az „üldözött” szerepbe kerülnek.

Az erőszak másik formája a tárgyak elleni agresszió, a rongálás. Tapasztalataink szerint ez éppúgy mindennapos, mint a verekedés. A most következő interjúrészlet is ezt illusztrálja:

„– Rongálás? Hányszor volt a tavalyi évben?

– Ha azt is beleszámolom, hogy berúgtunk egy telefonfülkét, összetörtünk egy üveget, akkor az rengeteg. Kábé száz.

– Rongálás az előző hónapban?

– Tízszer.

– Ez a rongálás mi volt?

– A villamoson a kapaszkodókat lerugdostuk, székeket, üvegeket kiütni. Törés-zúzásban aktívan részt veszek.”

Az erőszak áthatja a fiatalok mindennapi életét: a családi verekedésektől a filmek, dalszövegek, lemez- és CD-borítók erőszakos jeleneteiig.

Ismét György Pétert idézzük. „A lakótelepek világában élők számára nem különösen távoli az embergépek bandákkal vívott harcáról szóló képregény, sőt, nagyon is ismerősek ezek a rajzok, amelyeken a tagolt tér helyén pusztán monoton betonfalak és a semmibe villódzó lakások kabinfényei láthatók.

A gadget-kultúra kultuszában gyakran a fenyegetés és fenyegetettség mindennapi tapasztalatának kiélési formáját láthatjuk.” (György, 1993, 87. o.)

Részlet egy résztvevő megfigyelő feljegyzéséből: „megdöbentő képeket (egy angol együttes, a Cargass /?/ lemezborítóján) és dalszövegeket mutatnak (két félig megnyúzott orvos ugyanúgy csonkolt, fekvő nőből egy gyereket húz elő. Háttér: akasztott, nyúzott gyerekek. Dalcím: Fordított végbélnyílás. A lényege: az emésztő traktus működése, ill. ennek összehasonlítása a külvilággal.” (11. 05.)

Kortárs csoport – kortárs mező

Az iskolába járó fiataloknál az iskola sajátos szocializációs szerepével találkozunk. Nem állítható, hogy az iskolának nincs szerepe a fiatalok életében. A szakmunkásképző intézet, amely gyakorlatilag munkanélkülieket képez, és lényegében nem támaszt követelményeket a fiatalokkal szemben, az alulfejlesztésre és a reményvesztettségre szocializál.

A kutatásunkban érintett játszóteres csoportokat a lakótelepi közvélemény – beleértve a jelenségben nem érintett kortárs közvéleményt is – elítéli és fenyegetőnek tartja. Jórészt őket teszik felelőssé a lakótelep rossz közbiztonságáért.

A vizsgálatban érintett fiatalok életében a kortárs csoportoknak óriási a jelentősége. Ezek fontossága a 12–14 éves korban kezd fokozódni, majd az általános iskola befejezését követően ugrásszerűen megnő.

Az általunk tanulmányozott játszóteres csoportosulásban mintegy 100–150 fiatal vett részt, rendszeresen körülbelül 50–60 fő. Valójában kortárs csoportról vagy csoportosulásról nem is lehet beszélni, mert ez a sok fiatal több kisebb csoporthoz tartozott, de ezek a csoportok is könnyen változtak, a tagok hosszabb-rövidebb ideig más csoportba kerültek.

Valójában a kortárs csoport vagy csoportosulás helyett inkább *kortárs mezőről* lehet beszélni, mely a fiatalok otthonon és iskolán kívüli – ténylegesen a leghosszabb időintervallumot jelentő – tevékenységeit keretbe foglalja.

A kortárs mező egyrészt a *társas kapcsolatok*, másrészt pedig a *társas tevékenységek* keretét szolgál. De ez a társas mező szolgál a deviáns viselkedések keretét is, a korábban részletezett alkohol- és drogfogyasztás, a verekedések, a kisebb lopások, a rongálások közössége gyanánt.

Ez a kortárs mező maga alakít ki egy olyan miliőt, mely nemcsak a többi szocializációs ágens (család, iskola) hiányát pótolja, hanem a lakótelepi élet sivárságát és reményvesztettségét is enyhíteni igyekszik.

A kortárs mező lazán *strukturált*, mert kisebb csoportosulásokat tartalmaz, és különbségek vannak az egyes fiatalok presztízsében, véleményformáló hatásában, státuszában is. A presztízst az életkor, a férfiasság, az erő, a verbális készség, az alkohol- és drogfogyasztás, az üzletelésben mutatott jártasság befolyásolja.

Jelentős egyéni különbségek vannak abban is, hogy ki *milyen mértékben* vesz részt a kortárs mező tevékenységeiben, illetve egyáltalán *mire használja* azt: például időtöltésre, azonosulási csoportként, az identitás vagy konkrétan a férfiasság kialakulásának eszközeként stb.

A kortárs mező geográfiája

A fiatalok által „belakott” tér, azaz a játszóterek és a lépcsőházak világa sajátos térhasználati típust képvisel a magán- és a közterek között (Lofland, 1989). A fiatalok ugyanis kapcsolódnak egymáshoz, vagy legalábbis arcról

ismerik egymást, míg az idősebbek nagyobb része és persze, a fiatalok „arrajárók” is, ismeretlenek.

Ebben az átmeneti tértípusban a kortárs mező fiataljai egyszerre nézők és szereplők. A kortárs csoportosulások eseményei karikatúraszerűen bármelyik pillanatban nyilvánossá válhatnak, hogy az így kapott visszajelzések tovább erősítsék a csoportosulás fennmaradását és határait.

Deviáns irányú „sodródás”

A szubkultúra-elméletek sorában klasszikusnak számító „sodródási elmélet” (Matza, 1964) a többségi normáknak megfelelő és az attól eltérő, törvénysértő tevékenységek változtatására vonatkozik: a fiatalok hol az egyikből sodródnak a másik felé, hol pedig fordítva. A sodródás félúton helyezkedik el a „szabadság” és a „kontroll” között.

A szubkultúra – Matza szerint – bizonyos „*élvezeti*” értékeket testesít meg, például az izgalomkeresést, a keménységet, a férfiasságot. Ezek az ún. domináns kultúrából sem hiányoznak, csak ott rejtettek, a háttérben vannak. A szubkultúra ezeknek az értékeknek a karikatúraszerű megjelenítését szolgálja.

Az, hogy valaki mennyire „sodródik bele” a nem konvencionális tevékenységbe, függ attól, hogy milyen családi és iskolázottsági háttere van, milyen remélt jövőbeli lehetőségei vannak az iskolázottság, a munkavállalás és a családalapítás terén, azaz a normasértő tevékenységekkel szemben milyen „*ellenőrök*” működnek.

Már az eddigiekből is látszik, hogy a Jereván-lakótelepen az ilyen „ellenőrök” szerepe minimális.

A „sodródási elmélet” feltevése szerint nem egyirányú, determinisztikus folyamatról van szó, amely a fiatalokat egyenesen vezeti a devianciák felé, hanem egy oda-vissza irányú mozgásról, a devianciákba való „belesodródásról” és „kisodródásról”. A lényeges változás Matza szerint akkor történik, vagyis a „sodródás” akkor válik a devianciák felé egyirányúvá, ha a fiatalokat bűnözőként minősítik, illetve stigmatizálják.

A felnőttek esetében is találkozunk ezekkel a devianciák felé sodródó tevékenységekkel (fokozott alkoholfogyasztás, féllegális és illegális tevékenységek, erőszak); tehát nemcsak a fiatalokra vonatkozó specifikus jelenségről van szó. A fiatalok esetében azonban ezek a tevékenységek a kortárs mezőhöz és a játszótérhez kapcsolódnak, így a szó szoros értelmében láthatóbbak, látványosabbak, mint a felnőtteknél.

A kortárs mező tagjainál a normasértő tevékenységek egy részénél megfigyelhető egyfajta *strukturálódási-megszerveződési tendencia*. Így például a drogozással kapcsolatban a fiatalok egy része kifejezetten terjesztéssel (marihuána-árusítással) foglalkozik. Csak idő kérdése, hogy a már meglévő kapcsolatok talaján teljes drogterjesztő hálózat alakuljon ki.

Hasonló a helyzet az ún. féllegális tevékenységekkel, az üzleteléssel, „sefteléssel”. A fiatalok (de a felnőttek is!) nagy számban vesznek részt ebben a tevékenységben. Határait nehéz meghúzni, hiszen a szülőktől kapott, fel-

javított műszaki cikkek továbbadásától a gyanús eredetű tárgyak, illetve a biztosan-tudottan lopott holmik eladásáig mindenféle tevékenység idesorolható. Itt is egész „üzletláncokkal” találkozhatunk, ahol szintén idő kérdése, hogy a meglevő alapokon mikor épül ki egy, az illegális, feketekezeskedéssel foglalkozó szervezet.

A fiatalok sorsának alakulásában számításba kell venni, hogy a lakótelepen felnőők jelentős része nincs abban a helyzetben, hogy onnan lakásvásárlással vagy munkavállalással elköltözzön. Így ezek a fiatalok húszas életéveik elején, sőt, később is a lakótelepen fognak élni, ott fognak családot alapítani.

Mindezek miatt nem túlzás „*időzített bombáról*” beszélni, mely az illegális tevékenységek (elsősorban a bűnözés, a drogfogyasztás) megszerveződését és mennyiségi növekedését jelenti a fiatal, illetve fiatal felnőtt korosztályok körében az elkövetkező években.

A résztvevő megfigyelők

A résztvevő megfigyelők feladata nemcsak az, hogy kapcsolatba lépjenek olyan fiatalokkal, akikről egyébként nehéz lenne információt szerezni, illetve olyan helyszíneket keressenek fel, ahova másként nehéz eljutni. A résztvevő megfigyelők feladata az is, hogy saját szerepükön, kapcsolatrendszerükön és saját élményeiken keresztül elősegítsék annak a társas közegnek a megértését, amelyben mozognak.

Például azon keresztül, hogy a játékos csoport tagjai hogyan *fogadták be* a résztvevő megfigyelőket, a csoport egyes *normáira* lehet következtetni (egyáltalán arra, hogy vannak ilyen normák). Ezek közül a normák, illetve szokások közül most csak az üdvözlési ceremóniákra utalunk, amelyek a találkozáskor és a búcsúzáskor látványosan rajzolják körül a csoport határait.

A résztvevő megfigyelők személyes érzésekkel reagálnak a fiatalokra, a lakótelepre, illetve a megfigyelési helyzetre. Például a kutatás egy adott szakaszában a résztvevő megfigyelők elhagyottak, reménytelenek és tehetetlenek érezték magukat. Úgy érezték, hogy nem tudnak szabadulni a lakóteleptől, és a lakótelepi történések emlékei (például az, hogy véres verekedések szemtanúi voltak) a szó szoros értelmében megbetegítik őket.

Ebben a helyzetben a teljes elkeseredés és a fásultság, üresség érzése dühös indulatokkal váltakozott, így a kutatás folytatása lehetetlennek tűnt. Ezt a szituációt csak nagy nehézségek árán sikerült átfordítani. Az említett negatív érzésekre még visszatérünk.

Szegénynegyed-mentalitás

Mind a fiatalok körében, mind azoknál a lakótelepi fiatalokkal foglalkozó humán szakembereknél, akikkel a kutatás során kapcsolatba kerültünk, sajátos érzésekkel találkoztunk. Ezek különféle negatív érzések voltak, egy részük a reményvesztettséggel, kiúttalansággal, perspektívanélküliséggel,

frusztrációval volt kapcsolatos, más részük pedig – az előzőekkel szoros összefüggésben – az agresszióval: haraggal, erőszakkal, sértettséggel.

Ide tartozik a „csodavárás” érzése is: valaki vagy valami (önkormányzat, minisztérium, köztársasági elnök) majd felülről megold minden problémát. Ez is a függő, kiszolgáltatott helyzet következménye.

A lakótelepen élők igyekeznek egymásra hárítani ezeket az érzéseket (nemcsak egymás ellen irányítják az érzelmeiket, hanem gyakran a másoknak tulajdonítják a saját érzéseiket is).

Ugyanez figyelhető meg a humán segítőkkel kapcsolatban is. A lakótelep lakói rájuk is igyekeznek áttolni ezeket a negatív érzéseket, ők pedig vissza: egy önmagát erősítő körfolyamat jön létre, melynek egyik „eredménye” a segítők fásultsága, közönye és kiégettsége. Máskor a lakótelep lakói tőlük várják a „csodát”. Mivel a „csoda” nem teljesíthető, mindkét félnél frusztráció és düh lép fel.

A lakótelepen állandóan hallható *pletykák* (kit hol vertek meg, raboltak ki) az előzőekben említett negatív érzéseket jelenítik meg, valóságmagvuk pedig egy állandó félelmet és kiszolgáltatottság-érzést tükröz.

Ezt a tehetetlenség-, kiszolgáltatottság- és reménytelenségérzést az olyan szakmai meghatározások, mint a „rossz közbiztonság” és az „áldozattá válástól való félelem”, csak részben tükrözik. Sokkal átfogóbb jelenségről van szó, melyet *szegénynegyed-mentalitásnak* nevezünk el. Ez a sajátos lelki-szociálpszichológiai jelenség volt az, mely a résztvevő megfigyelőket is magával ragadta.

Szegénynegyed-spirál

A Jereván-lakótelepen a szegénynegyedekre jellemző egyéb folyamatok is megindultak. Akiknek sikerül anyagilag összeszedniük magukat, elköltöznek a lakótelepről (elsősorban az értelmiségi foglalkozásúak). Helyükbe mindig rosszabb szociális helyzetű lakók érkeznek. A lakás-, illetve a lakásbérlet árak itt már ma is a legalacsonyabbak közé tartoznak Budapesten.

Külföldi tapasztalatok (például *Fatela, 1992*) alapján tudjuk, hogy a lakosságcsere később a vállalkozók elköltözése, az üzletek bezárása követi: nincs fizetőképes kereslet, és a közbiztonság olyan rossz, hogy nem érdemes üzletet nyitni.

A következő lépésben minden szolgáltatás eltűnik a lakótelepről; az egyetlen szociális organizáció, amelyben a fiatalok részt tudnak venni, az illegális szervezetek rendszere, elsősorban a drogterjesztő-hálózat lesz.

Míndez egy szegénynegyed-spirált eredményez, ahol a helyzet és ennek a helyi közvélemény által észlelt képe egyre rosszabbá válik. Az áldozattá válástól való félelem a lakótelepi szolidaritásnak még a nyomait is felszámolja, ennek következtében a bűnözés még tovább nőhet.

Külső beavatkozás nélkül elkerülhetetlen a lakótelep teljes dezorganizációja és gettósodása.

Összefoglalás

A kutatás befejeztével egy javaslatcsomagot fogalmaztunk meg. Javaslatunk alapvetően arra vonatkoztak, hogy az önkormányzatnak az egész lakótelepet mint *problémahalmazt, problémaegyüttest* kell felfognia. A problémák, mint láttuk, szorosan összefüggenek egymással. Nem lehet és nem is érdemes például csak a fiatalok drogfogyasztással foglalkozni, mert ez szorosan kapcsolódik a kortárs csoportokhoz, a családi körülményekhez, az iskolai lehetőségekhez, a lakótelep közbiztonságához vagy akár a segítők fásultságához.

A lakótelep sorsának alakulásába nyilván olyan társadalmi problémák is bejátszanak, amelyek helyi szinten nem oldhatók meg.

Véleményünk szerint a problémák egy része – különös tekintettel a humán szakemberek vagy a segítők sokszor maguk által is eredménytelennek ítélt munkájára – szoros kapcsolatban áll a szegénynegyed-mentalitással, illetve annak figyelmen kívül hagyásával a problémák kezelése során.

A lakótelep mint közös problémahalmaz felfogás azt is jelenti, hogy önmagában felülről és kívülről a probléma nem oldható meg. Csak *a lakóteleppel kapcsolatban állók* bevonásával képzelhető el megoldás. Ez első lépésben a lakótelepi kulcsszemélyek, tehát azon *intézmények* képviselőinek bevonását jelenti, amelyek/akik kapcsolatban állnak a lakóteleppel (például iskolák, az önkormányzat megfelelő osztályai, egyházi képviselők, családsegítők stb.).

Ugyancsak bevonható minden, a lakótelepen megtalálható civil társulás is.

A következő lépésben az érintettek részvételével egy *problémamegoldó tréningcsoport* megszervezését javasoltuk. Ezen a tréningen dolgoznak ki azt a tervet, amelyben az *érintettek* fogalmazhatnák meg közös céljaikat: például akarnak-e közösen tenni a lakótelepért; ha igen, ezt magánszemélyként, szakemberként vagy intézményi képviselőként akarják-e tenni; információs, koordinációs, nyomásgyakorló, szakértői háttérrel kívánnak-e nyújtani, vagy másféle csoportként tevékenykedni stb.

Ugyancsak ez a tréningcsoport határozhatná meg azokat az eszközöket, amelyek a célok eléréséhez szükségesek. Ezek egy része esetleg már most megtalálható a lakótelepen vagy az érintett intézmények hatókörében, más részük megszerzését pedig meg kell szervezni. A közös problémamegoldás ütemezése szintén e tréningcsoport feladata.

Megítélésünk szerint a tréningcsoport vagy az ebből születő munkacsoport egyik feladata az, hogy a lakótelep „pszichés realitásával” foglalkozzon. Ez azt jelenti, hogy a telepnek saját tagjaival kapcsolatban ellensúlyoznia kell (és pszichológiailag át kell dolgoznia) azokat az érzelmi hatásokat, amelyeket a szegénynegyed-mentalitás címszóval jelöltünk.

(Az azóta lezajlott tréninggel kapcsolatos tapasztalatainkat egy későbbi tanulmányban foglaljuk össze. Magáról a kutatásról pedig a „*Szenvedélybetegségek*” című lapban jelenik részletesebb beszámoló: „Pörgés és 'punnyadás'. Alkohol- és droghasználók szociálpszichológiai és etnográfiai vizsgálata a Jereván-lakótelepen” címmel.)

Jegyzetek

1 A kutatás támogatásához felhasználtuk a NEVI Drogpályázatát és az OTKA pályázatot (száma: F4634).

2 A kutatás résztvevő megfigyelői voltak: Bábits Anita, Nagy Mónika, Simon Csilla, Molnár Melinda, Szigetváry Richárd, Szigetváry Richárdné, a Bárczi Géza Gyógynevelési Tanárképző Főiskola hallgatói, valamint Keszthelyi Júlia és Kovács Zsolt, az MTA Pszichológiai Intézetének munkatársai.

Külön köszönetünket fejezzük ki a kerület tisztifőorvosának, dr. Szentpéteri Juditnak a kutatás támogatásáért.

Irodalom

- Fatela, M. J. (1992): *The disintegration of social fabric in large conurbations in France*. Paper presented for Working party on the relationship between disintegration of the social fabric in large conurbations, the underground economy and the development of drug use, Strassbourg, 21–22. Sept.
- György P. és ifj. Durkó Zs. (1993): *Utánzatok városa* – Budapest. Cserépfalvi, Bp.
- Hammersley, M. és Atkinson, P. (1983): *Ethnography. Principles and practice*. Tavistock Publications, London.
- Lofland, L. H. (1989): Social life in the public realm. A review. *Journal of Contemporary Ethnography*, 17,4:453–482.
- Matza, D. (1964): *Delinquency and drift*. John Wiley and Sons, Inc., New York.
- Rácz J. (1990): A '80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon. *Valóság*, 33, 11:69–82.
- Rácz J. (1989): *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok devianciái*. 'Animula könyvek', Magyar Pszichiátriai Társaság, Bp.